

kunnen zijn. De ambitie of pretentie die de titel van zijn boekje uitstraalt kan De Hart zelf ook niet waarmaken.

De slotbeschouwing is teveel een alomvattende bricolage van de uiteenlopende verklaringsmodellen en analyses die we de afgelopen jaren in de media hebben zien passeren, en dat door zijn haast holistische benadering en gebrek aan feitelijke onderbouwing te vrijblijvend is en daarmee onvoldoende overtuigend. Het is verleidelijk de ‘nieuwe’ uitingen van emotie in één keer te willen verklaren, maar zonder voldoende historisch en empirisch onderzoek blijft dit te veel in de lucht hangen. Te vaak baseert de auteur zich slechts op een enkele quote van de een of andere commentator.

Het probleem is misschien dat De Hart teveel ineens wilde of, van zijn baas, het SCP, moest doen. Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft namelijk het SCP opdracht gegeven, onderzoek te doen naar ‘de Nederlander’, die men ten departemente onvoldoende zou kennen. Dit onderzoek is als een ‘belangrijk beleidsthema op de strategische kennisagenda gezet’ zoals dat in modern Haags beleids-blurb heet. De Harts essay is gepresenteerd als een eerste deelstudie van het grote onderzoeksproject over ‘De ongekende burger’. Ik zie daarom uit naar diepgravender studies die als gevolg daarvan het licht zullen gaan zien. Ik hoop dan wel dat er niet alleen sprake zal zijn van de aangekondigde sociaal-psychologische en sociologische perspectieven, maar dat het project ook op basis van degelijk veldwerk en empirisch onderzoek zal geschieden. Historische ‘vergelijkingen’, zoals in dit essay slechts op een pseudo-functionele wijze geoperationaliseerd, hoeven daar op die wijze voor mij niet in terug te komen.

Peter Jan Margry
Meertens Instituut, Amsterdam

Theo Engelen en Arthur P. Wolf (eds.), *Marriage and the family in Eurasia. Perspectives on the Hajnal hypothesis*. Life at the extremes Volume 1 (Amsterdam: Aksant, 2005) 367 p. ISBN 9052601522

Dit boek is het eerste deel uit een serie die de demografische regimes van Europa en China tijdens de moderne tijd wil vergelijken. In de serie wordt gewerkt met individuele levensloopgegevens van Nederlandse (1780-1870) en Taiwanese (1860-1925) geboortecohorten, samengesteld op basis van bevolkingsregisters.

Het eerste deel gaat in op een theoretische discussie rond John Hajnals opvattingen over ‘het Europese huwelijkspatroon’ tegenover de rest van de wereld. De Hajnal-hypothese veronderstelt het bestaan van een denkbeeldige lijn in Europa, lopende van Triëst tot Sint-Petersburg. Het gebied ten westen van die grens kenmerkt zich door een in de wereld uniek demografisch patroon met weinig huwelijksintensiteit, hoge huwelijksleeftijden en nucleaire families.

Uit de discussie naar de intellectuele achtergrond van de hypothese van Hajnal door Georg Fertig en Theo Engelen blijkt dat er onenigheid bestaat over het gewicht dat aan de hypothese moet worden toegekend. In de inleiding stellen Engelen en Wolf een conceptuele piramide van drie niveaus voor: de Hajnal-hypothese kan op louter etnografische wijze worden geïnterpreteerd, namelijk als vaststelling dat het Europese demografische systeem uniek is in de wereld. Naar het tweede niveau verwijst men als de *niche-hypothese*, waarin de voorwaarde van economische zelfstandigheid van de mannelijke partner voor het huwelijk als verklarende factor wordt beschouwd voor de unieke Europese situatie. Ten slotte kunnen de opvattingen van Hajnal worden begrepen als een

omvattende demografische theorie, de *evenwichtshypothese*. Hierin ziet men het Europese huwelijkspatroon als regulator tussen economisch welzijn en bevolkingsgroei.

De artikelen van Hendrickx, Viazzo en van Pakans en Wetherell onderzoeken in respectievelijk Noord-West, Zuid- en Oost-Europa de geldigheid van de Hajnal-hypothese op etnografisch niveau. Ondanks belangrijke nuanceringen wordt de hypothese bevestigd. Saito, Wolf, Ying-Chang en Gates bevestigen in hun artikelen over Oost-Azië dat er een fundamenteel verschil bestaat tussen Europa en 'de rest van de wereld'. Over de geldigheid van de niche-hypothese bestaat meer onenigheid, zo blijkt bijvoorbeeld uit de bijdragen van Klep en Das Gupta. Deze laatste sluit zich ook aan bij de evenwichtshypothese.

Aan bod komt ook de *life cycle service*, waarmee men doelt op de grootschalige tewerkstelling van jongens en meisjes als inwonende dienstbode als levensfase vóór het huwelijk in pre-industrieel Europa. Volgens Hajnal is dit door Laslett als typisch Europees geformuleerd fenomeen één van de essentiële componenten van het Europese huwelijkspatroon omdat het onder andere de hoge huwelijksleeftijden in stand houdt. Gates en Hendrickx onderzoeken in hun bijdrage de verhouding tussen arbeid van jongeren en huwelijkspatronen in verschillende Europese en Aziatische contexten. In plaats van een scherpe Oost/West-dichotomie, gewagen de auteurs eerder van een breed en complex spectrum aan mogelijkheden met Noord-West-Europa en China als extremen. Uit de studie van Japan blijkt bijvoorbeeld dat een huwelijkspatroon met late huwelijksleeftijden ook kan bestaan in maatschappijen waar vrouwen geen uitzonderlijke graad van autonomie hebben. De vergelijking suggereert ook dat een systeem van hoge huwelijksleeftijden een belangrijke factor kan zijn in de overgang naar industrieel kapitalisme.

Hajnal zelf meende dat de *life cycle service* essentieel is in de Europese pioniersrol in de industriële transitie. Door dat systeem leveren vrouwen tijdens hun biologische topjaren een bijdrage aan de economie in plaats van aan de populatie. In een tweede bijdrage van Gates wordt die veronderstelling vanuit een gender-perspectief op de korrel genomen. Uit de vorige bijdrage bleek al dat in bepaalde Zuid- en Oost-Europese maatschappijen mét *life cycle service*, een strenge ouderlijke en overheidscontrole op meisjes en vrouwen de overgang naar industrieel kapitalisme vertraagt. Uit Gates' vergelijking van vrouwenarbeid door de levensloop in Europa en China heen, blijkt dat de Chinese arbeidsinbreng van vrouwen gedurende het hele leven mogelijk gelijk is aan of groter is dan in Europa. Hajnals redenering gaat dan niet meer op. De snellere opgang naar het industrieel kapitalisme van Europa is eerder te wijten aan het inschakelen van arbeidsbesparende middelen, terwijl in China eerder sprake is van een intensivering van vrouwenarbeid. De specifieke comparatieve aanpak van Gates biedt een uiterst interessante invalshoek voor verder onderzoek, maar zal moeten worden uitgebreid en verfijnd. De vergelijking tussen Chinese textielarbeidsters en Europese melkmeisjes is nogal simplistisch.

Er wordt niet geëxpliciteerd voor welk publiek dit boek bedoeld is. Aangezien het op diepgaande wijze één van de meest centrale kwesties binnen de historische demografie en de sociale geschiedenis behandelt, is het een erg waardevol werk voor zowel ervaren als beginnende onderzoekers. Hoewel de inhoud van de zogenaamde Hajnal-hypothese naar voren komt uit meerdere bijdragen, was het voor de lezer wel duidelijker geweest als er in het inleidende hoofdstuk een korte samenvatting van de inhoud van Hajnals these over het Europese huwelijkspatroon was opgenomen.